

Марина Палієнко
докторка історичних наук,
професорка,
завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

АРХІВНА УКРАЇНІКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ІРИНИ МАТЯШ: ПЕРСОНОЛОГІЧНИЙ І КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Творчий доробок кожного вченого відображається в історіографічному дискурсі притаманними лише йому стилем, образом, духом, акцентами, архітектонікою текстів та мелодикою слова. Кожен справжній науковець, як і митець, створює свій неповторний світ, який органічно поєднує дослідницькі пріоритети, методологічний інструментарій, джерельну основу, широту теоретичних узагальнень.

У багатобарвній і різноплановій палітрі дослідницьких пріоритетів та професійних зацікавлень відомої української вченої-історика та архівознавиці Ірини Матяш одне з центральних місць посідає проблематика архівної україніки, якій вона присвятила цілу низку теоретичних, біо-історіографічних, археографічних праць. Важливе місце у них відведено концептуалізації поняття «архівна україніка», його теоретичним та правовим аспектам, вивченню у широкому контексті поряд із проблемами повернення переміщених архівних фондів та спільної архівної спадщини.

Змісту поняття, еволюції його трактування в різні історичні періоди, типології архівної україніки були присвячені статті та виступи вченої на українських і міжнародних наукових форумах. Особливо-му заглибленню у тематику сприяло наукове стажування дослідниці упродовж 2006–2007 рр. у Канадському інституті українських студій при Альбертському університеті завдяки одержанню стипендії Меморіального фонду ім. Івана Коляски (John Kolasky Memorial Endowment Fund). Учена повною мірою використала можливість вивчення фондів україніки, сконцентрованих у Бібліотеці та архіві Канади, а також у численних архівних, бібліотечних та музейних інституціях, створених представниками української діаспори у різних містах Канади. І не менш важливим стало налагодження професійних контактів, активної співпраці між Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УНДІАСД), який тоді очолювала І. Матяш, та канадськими архівістами.

У 2007–2008 рр. побачили світ низка статей та монографічна праця І. Матяш «Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст», у яких було окреслено поняття «архівна україніка», розглянуто еволюцію його формування, з'ясовано типологію документів архівної україніки, що зберігаються в архівах Канади¹. Цінним також був історіографічний аспект дослідження, у якому проаналізовано широкий спектр публікацій, що стосуються архівної україніки в Канаді. Зокрема, вчена розглядала еволюцію трактування та змістового наповнення поняття, виділяла різні періоди його побутування в історіографічному дискурсі, у т. ч. «латентну стадію», коли у радянську добу він був вилучений з наукового обігу, а зарубіжні дослідники послуговувалися ним для окреслення досліджень українознавчого характеру.

Визначаючи ментальний, науковий та культурний чинники повернення цього терміна до наукового дискурсу на початку 1990-х років, І. Матяш зверталася також до дискусій, пов'язаних з його утвердженням. Безперечно, 1990-ті – початок 2000-х років були «золотою добою» у налагодженні співпраці науковців як із державними інституціями незалежної України, так і з організаціями, об'єднаннями, товариствами української діаспори у світі щодо вироблення підходів і взаємодії у питаннях виявлення, реєстрації, організації зберігання та вивчення об'єктів української культурної спадщини. Важливу роль в обґрунтуванні теоретичних підходів до побудови інформаційних систем та їх змістового наповнення (зокрема, програми «Архівна та рукописна Україніка: Національна зведена система документальної інформації») відіграли представники академічного та архівного середовища, зокрема, Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Головного архівного управління (Державного комітету архівів України) – Г. Боряк, Л. Дубровіна, К. Новохатський, В. Ульяновський тощо².

¹ Матяш І. Б. Архівна та рукописна україніка як складова Національного архівного фонду: зміст та обсяги поняття // Сумський історико-архівний журнал. 2007. № 2. С. 16–28; *Її ж.* Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. Київ, 2008; *Її ж.* Архівна україніка: зміст поняття та відображення в канадській і українській історіографії // Харківський історіографічний збірник. 2008. Вип. 9. С. 62–74.

² Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка»: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. Київ, 1995. 348 с.; *Її ж.* Архівна україніка // Архівознавство: Підручник / за заг. ред. І. Матяш та Я. Калакури. 2-е вид. Київ, 2002. С. 115–132; Дубровіна Л. А. «Архівна та рукописна україніка»: до проблеми об'єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка». Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 41–62 та ін.

Творчий розвиток концепту україніки втілювався у розробленні І. Матяш Концепції створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка», прийнятті на її підставі у 2007 р. Галузевої програми «Архівна україніка», що передбачала формування спеціального реєстру – комплексного масиву відомостей про місця зберігання, склад і зміст архівної україніки³. У своєму змістовому наповненні поняття «архівна україніка» включало документи історико-культурної спадщини України, які знаходяться за кордоном, та документи іноземного походження, що стосуються України.

Важливу роль в актуалізації інформації про зарубіжні архівні колекції відіграли наукові періодичні видання УНДІАСД «Студії з архівної справи та документознавства» (1996 р.) та «Пам'ятки: археографічний щорічник» (1998 р.), головною редакторкою яких була вчена у 2001–2009 рр. Варто також наголосити на значенні «Української архівної енциклопедії», в якій було дано стислу характеристику комплексам архівної україніки у різних країнах світу. Енциклопедія була підготовлена колективом авторів за редакцією І. Матяш та побачила світ у 2008 р.

Одним із найбільш фундаментальних проєктів з акумуляції ресурсів архівної україніки, реалізованих під керівництвом І. Матяш, стала підготовка та видання у 2010 р. довідника «Архівна україніка в Канаді»⁴. Важливість цього проєкту полягала в узагальненні та репрезентації широкому загалу дослідників, користувачів архівної інформації великого та цінного документального комплексу україніки, представленого в архівних, музейних, бібліотечних зібраннях Канади. Вихід у світ цього значного за обсягом та надзвичайно інформативного за змістом науково-довідкового видання став справжньою подією в архівному і науковому житті, вагомим результатом співпраці Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті та Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. І в цьому випадку І. Матяш як директор УНДІАСД продемонструвала не лише вміння налагоджувати наукові контакти, але й результативно розбудовувати містки інституційної співпраці, оскільки вченій вдалося об'єднати зусилля канадських та українських архівістів для узагальнення інформації електронних баз даних різного рівня, опрацювання електронних, рукописних та опублікованих довідкових видань про фонди канадських архівів.

³ Матяш І. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка» // Студії з архів. справи та документознавства. 2007. Т. 15. С. 12–18; Її ж. Галузева програма «Архівна україніка» // Там само. 2008. Т. 16. С. 29–32.

⁴ Архівна україніка в Канаді: довідник / упоряд.: І. Матяш (кер.), Р. Романовський, М. Ковтун та ін.; Держкомархів України, УНДІАСД, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. Київ, 2010. 882 с.

Цей проєкт став взірцем, своєрідною моделлю для майбутніх репрезентативних науково-довідкових видань. На жаль, він не знайшов продовження у серійному вимірі через низку фінансових та організаційних факторів, але залишив свій яскравий слід в історіографічному образі епохи. Згадане видання стало важливим сегментом у розбудові Національного реєстру «Архівна україніка» – комплексної інформаційної системи, призначеної для реєстрації й обліку відомостей про склад, зміст, місце зберігання документів культурної спадщини України та документів іноземного походження, що стосуються історії України.

Втілення цього проєкту мало надзвичайно важливе значення для розширення джерельної бази досліджень не лише з історії українських переселенців у Канаді, внеску українців у розвиток канадського суспільства, але й в цілому історії України, українського народу, біоісторіографічних студій. Він дав можливість широкому колу користувачів почерпнути інформацію про унікальні за своєю джерельною цінністю та націєтворчою вагою зібрання Уряду УНР в екзилі, Союзу визволення України, архіви Андрія Жука, Михайла Єремєєва, Олени Кисілевської, Катерини Антонович, Євгена Бачинського, багатьох інших українських установ, організацій, громадсько-політичних, культурних, церковних діячів тощо.

Отже, І. Матяш була проведена масштабна евристична, камеральна та організаційна робота, виявлена типологічна різноманітність окремих фондів, колекцій, документів. А важливим результатом інституційного проєкту стало створення комплексної інформаційної бази даних про архіви українського походження, утворені етнічними українцями, українськими установами та організаціями на теренах Канади.

Серед енциклопедичних видань, в яких у сконцентрованому вигляді представлено визначення «архівної україніки» та охарактеризовано її основні документальні комплекси в різних країнах світу, слід згадати фундаментальну «Енциклопедію історії України» та її окремий тематичний випуск «Україна – Українці»⁵.

Водночас, характеризуючи дослідницькі пріоритети І. Матяш, необхідно окремо зупинитися на її постійному зацікавленні у вивченні людських доль, персонологічних студіях. І вченій, без перебільшення, вдається відтворити на основі залучення цінних архівних першоджерел, аналізу творчої спадщини образи відомих громадсько-політичних, культурних, військових діячів, дипломатів, науковців, архівістів, акторів. Зокрема, перу І. Матяш належать окремі видання, нариси, статті,

⁵ Матяш І. Б. Україніка архівна, архівна україніка // Енциклопедія історії України: Україна – українці. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (гол. редкол.), Г. В. Боряк, Я. В. Верменич та ін. Київ, 2019. С. 522–524; Матяш І. Б., Палієнко М. Г. Україніка архівна зарубіжна, архівна україніка в зарубіжних країнах // Там само. С. 524–530.

документальні публікації, присвячені Катерині Грушевській, Вадиму Модзалевському, Володимиру Міяковському, Василю Базилевичу, Миколі Яковченку тощо. Безумовно, робота з фондами архівної україніки привнесла нові сюжетні лінії, збагатила джерельну базу цінними знахідками. Так, під час наукового стажування у Канаді І. Матяш були виявлені цінні джерела до біографії генерала Володимира Сікевича у Бібліотеці та архіві Канади, архівах Бібліотеки Карлтонського університету, Осередку української культури і освіти та Військово-історичному музеї та архіві УВАН (Вінніпег, Манітоба), на основі яких дослідниця відтворила «канадські сторінки біографії» діяча⁶. Іншим важливим джерелом, виявленим І. Матяш під час роботи в канадських архівах, стали спогади відомого українського правника, професора Андрія Яковлєва (Яковліва), які були опубліковані в археографічному щорічнику «Пам'ятки»⁷.

Яскраві біоісторіографічні дослідження І. Матяш були присвячені творчій спадщині Євгена Слабченка (Ежена Деслава) – українського громадського діяча, відомого митця кіноавангарду, ім'я якого вписано в історію світового кінематографа. У 2016 р. у київському видавництві «Кліо» побачила світ праця Є. Слабченка «Дипломатична історія України», текст якої був виявлений І. Матяш в архіві Осередку української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Цінність цього видання полягає в органічному поєднанні наукового підходу, ґрунтовної історико-біографічної та археографічної частини з текстом самого джерела, який репрезентує авторське бачення історії України крізь призму дипломатичних ініціатив. Окремі сюжети про долю архіву та зібрання україніки Є. Слабченка знайшли відображення у низці публікацій І. Матяш⁸, у яких, між іншим, наголошується на важливості збереження національних традицій та самосвідомості в середовищі української еміграції. Так, авторка ґрунтує своє дослідження не лише на даних, почерпнутих із канадських архівів, але й доповнює інформацією, отриманою під час вивчення документів, виявлених у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, державних архівах Черкаської та Київської областей. Заслуга дослідниці полягає у вмінні працювати з джерелами, здійснювати пошук, верифікацію інформації і

⁶ Матяш І. Канадські сторінки життєпису Володимира Сікевича // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16. С. 226–242.

⁷ Матяш І. «Той час не був часом чудес...» (Спомини Андрія Яковлєва «з років всесвітньої війни 1935–1945» // Пам'ятки: археографічний щорічник. 2007. Т. 7. С. 75–109.

⁸ Матяш І. «Світова бібліотека україніки» Євгена Слабченка як ідея і культурологічний проект народної дипломатії // Бібліотечний вісник. 2016. № 1. С. 30–40; Її ж. Доля дипломатичного архіву Євгена Слабченка // Україна дипломатична. 2015. Вип. 16. С. 714–733.

на її основі відтворювати події у всій багатогранності, реконструювати життєвий шлях, залучаючи, співставляючи та аналізуючи відомості, почерпнуті з різних джерел.

Авторський стиль І. Матяш поєднує науковість, аргументованість, логічність викладення матеріалу з образністю та емоційністю, що значно розширює потенційну читачьку аудиторію біографічних студій. Особливо ж імпонує заглибленість у вивчення обраної для дослідження проблеми, бажання зафіксувати, проаналізувати та передати найважливіші характеристики виявлених документів, що дають можливість відтворити цілісний образ людини на тлі епохи.

Розглядаючи архіви як важливий інформаційний ресурс, інституції національної та колективної пам'яті, І. Матяш продовжує й сьогодні активно розробляти проблематику архівної україніки, включаючи її у поле своїх наукових зацікавлень на рівні з історією української дипломатії, історіографією, біографістикою, теоретичними аспектами архівознавства. Сьогодні, коли з новою силою актуалізуються проблеми цифровізації архівної галузі, розширення доступу до архівної інформації, імплементації спільних міжнародних проєктів, державної підтримки та фінансування архівів, творчі ініціативи талановитої вченої та громадської діячки, голови Громадської ради при Державній архівній службі України являють собою цінний внесок у розбудову архівної справи та науки.

Редколегія «Архівів України» бажає нашій шанованій Колезі та Ювілянтці нових творчих звершень у цій шляхетній і надзвичайно важливій для України справі!